

תיאורי יופי בשיר השירים

ר' דוד סבתו

שיר השירים מלא בתיאורים ודימויים של הדוד ושל הרעיה, אך יש מספר קטעים שלמים של תיאורים רחבים ומפורטים. בשיעור זה לא נעסוק בפרק מסויים, אלא נתבונן באופן רחבי בעניין התיאורים. התיאור הראשון בסדרה זו נמצא בתחילת פרק א'.

תיאורי גוף ויופי מוכרים מעולמות אחרים, אך לא מספרי התנ"ך. גם כשתיאורי יופי מובאים בתנ"ך, בדרך כלל הם מובאים לתכלית מסויימת. על רקע זה, המקום של תיאורי היופי במגילת שיר השירים - הן של הנוף ובעיקר של הדוד והרעיה - הינם יוצאי דופן. עלינו להבין מה תפקידם של תיאורים אלו.

ראשית, צריך לומר שהתיאורים אינם פונקציונליים, אין הם משרתים סיפור כלשהו. התיאור הוא לשם התיאור. הסיבה הפשוטה לכך היא ששיר השירים היא מגילה של אהבה. כיוון שהיא מנסה להעביר את מהות האהבה במישורים השונים, תיאור היופי הוא חלק מזה. תיאורי היופי של הדוד והרעיה אחד את השניה הם ביטוי של אותה האהבה, ביטוי לכיסופים של זה לזה.

נתבונן באחד מהתיאורים הללו שבתחילת פרק ד' [א-ז]:

(א) הַנֶּחֱדָה יָפָה רַעֲיָתִי הַנֶּחֱדָה יָפָה עֵינֶיהָ יוֹנִים מִבְּעַד לְצַמְתָּךְ שְׁעָרָךְ כְּעֶדֶר הָעֲזִים שְׁגֹלְשׁוֹ מִהַר גִּלְעָד: (ב) שְׁנֵיךָ כְּעֶדֶר הַקְּצֻבוֹת שְׁעָלוּ מִן הַרְחֻצָה שְׁכָלָם מִתְאַיְמוֹת וְשִׁפְלָה אֵין בָּהֶם: (ג) כְּחוֹט הַשָּׁנִי שִׁפְתֵיךָ וּמִדְּבָרֶיךָ נֶאֱמָה כְּפֶלַח הַרְמוֹן רִקְתָּךְ מִבְּעַד לְצַמְתָּךְ: (ד) כְּמַגְדֵּל דָּוִד צְנֹאֲרֶךְ בְּנוֹי לְתַלְפִּיזוֹת אֶלֶף הַמָּגֵן תְּלוּי עָלָיו כָּל שְׁלֹטֵי הַגְּבוּרִים: (ה) שְׁנֵי שְׁדֵיךָ כְּשְׁנֵי עֶפְרַיִם תְּאֹמֵי צְבִיָּה הַרוֹעִים בְּשׁוֹשְׁנִים: (ו) עַד וְשִׁפּוֹחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצְּלָלִים אֶלֶךְ לִי אֵל הַר הַמּוֹר וְאֵל גְּבַעַת הַלְּבוֹנָה: (ז) כְּלֶךְ יָפָה רַעֲיָתִי וּמוֹם אֵין בָּךְ.

בשיר יש מבנה ברור - מתחיל ב"הנך יפה רעיתי" ומסתיים "כלך יפה". כמו כן, יש חזרה כפולה - "הנך יפה רעיתי" / "הנך יפה עיניך יונים". התיאור של הרעיה הוא מלמעלה למטה, ודבר זה אופייני גם לתיאורים הבאים של הדוד והרעיה. הדוד אינו מתאר את היופי אלא נזקק לדימויים מעולם החי ומעולם המלכות ("אלף המגן"). התיאור הראשון של הדוד את הרעיה הוא: "לִסְסֵתִי בְּרִכְבִּי פְרָעָה דְּמִיתִיךָ רַעֲיָתִי" [א, ט]. הסברנו שהפער שמופיע בתיאורים של פרק א' הוא שהדוד מתאר את הרעיה מבחינה חיצונית בדימויים של מלכות ואילו הרעיה מעולם של הטבע. בפרק ד' הדוד משתמש בדימויים מעולם החי ורעיית הצאן. אולי אפשר לראות התפתחות מסויימת שיש התקרבות בין השפות של הדוד ושל הרעיה.

נקודה נוספת קשורה לעולם הדימויים מכיוון אחר. ישנם ארבעה שירי תיאורים מלאים (פרקים ד', ה', ו' ו-ז) - בשלושה מהם הדוד מתאר את הרעיה ובאחד הרעיה מתארת את הדוד. בפרק ז' ישנם תיאורים של מקומות שונים - "צְנֹאֲרֶךְ כְּמַגְדֵּל הַשֵּׁן עֵינֶיךָ בְּרִכּוֹת בְּחֻשְׁבוֹן עַל שְׁעַר בֵּית רַבִּים אָפָה כְּמַגְדֵּל הַלְּבָנוֹן צוּפָה פְּנֵי דְמָשֶׁק... רֹאשֶׁךָ עָלֶיךָ כְּכַרְמֶל" [ה-ו], וכן בפרק ד': "אֵתִי מְלָבֵנוֹן כְּלָה אֵתִי מְלָבֵנוֹן תְּבֹאֵי תְשׁוּרֵי מִרְאשׁ אֲמָנָה מִרְאשׁ שְׁנֵיר וְחַרְמוֹן" [ח], ובפרק ו': "יָפָה אֵת רַעֲיָתִי כְּתַרְצָה נְאוּהָ פִירוּשָׁלַם" [ד]. כמו כן, יש דימויים שלקוחים ממינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל: "בְּטִנְיָךְ עֲרַמַת חֲטִיִּים" [ז, ג], "כְּפֶלַח הַרְמוֹן רִקְתָּךְ" [ד, ג]. כל שבעת המינים מופיעים במגילה למעט שעורה, שהיא מאכל בהמה. במילים אחרות, כל הקורא את שיר השירים מרגיש את האוויר של ארץ ישראל, הן מבחינת המקומות והן מבחינת

הנוף. אין מגילה נוספת שמלאה תיאורי יופי של ארץ ישראל. אפשר לומר שמגילה זו היא שירתה של ארץ ישראל. בפרק ז' מופיע התיאור: "אַפֶּה כְּמַגְדֵּל הַלְבָנוֹן צוֹפֶה פְּנֵי דְמָשֶׁק" [ז, ה], רש"י כותב שאינו יודע מה השבח בתיאור זה. אפשר שגם כאן המשל והנמשל מתחברים יחד - ארץ ישראל אינה רק הדימוי אלא גם הדבר עצמו.

מה היחס בין השירים הללו? בסוף השיר הראשון כתוב: "עַד שְׁיִפּוּחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצְּלָלִים אֶלְךָ לִי אֵל הַר הַמּוֹר וְאֵל גְּבַעַת הַלְבֹנָה" [ד, ו]. יש כאן את המתח של הקירבה והריחוק בין הדוד לרעהיה. אותו הביטוי חוזר בסוף פרק ב': "עַד שְׁיִפּוּחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצְּלָלִים סֹבֵב דְמָה לָךְ דּוֹדִי לְצַבִּי אוּ לְעַפְרַיִם אֵל הָרִי בְּתָר" [ב, יז]. אפשר שיש כאן משמעות נוספת. הביטויים "מור" ו"לבונה" חוזרים בפרק ג': "מִי זֹאת עֵלָה מִן הַמִּדְבָּר כְּתִימָרוֹת עֵשֶׂן מְקַטְרֶת מוֹר וְלִבְנֹה" [ג, ו], כלומר, מור ולבונה מתארים את הרעהיה. נמצא שבפסוק אחד יש רצוא-ושוב - הדוד מתרחק ומצד שני מתאר את הקירבה.

בשיר הצמוד (פסוקים ח'–י"א) יש התקדמות - הכינוי "כלה" חוזר לאורך כל השיר. זו הפעם הראשונה שהדוד מתאר את הרעהיה ככלה, והשיא מגיע בשיר הבא: "גֵּן נְעוּלִי אֲחֹתִי כְלָה גֵּל נְעוּלִי מֵעַיִן חֲתוּם... יְבֵא דוֹדִי לְגִנוֹ וְיֹאכַל פְּרִי מִגְדִּי" [ד, יב–טז], ובתחילת הפרק הבא: "בְּאֵתִי לְגִנִּי אֲחֹתִי כְלָה" [ה, א] - המנעול הוסר והדוד והרעהיה נפגשים. זהו אחד הפסוקים היחידים במגילה שמתארים את הפגישה ביניהם, זו שיא התקרבות. דווקא בשיא זה, ההתקרבות הגדולה ביותר, הפסוק הבא הוא ההחמצה הגדולה: "אֲנִי יְשֵׁנָה וְלִבִּי עֵר" [ה, ב]. המפגש הוא מסוכן, דווקא שם מגיע המשבר גדול. במישור הנמשל, כשהמפגש מגיע ללא מחיצות התוצאה שלילית.

בפרק ה' מופיע תיאור הדוד בפי הרעהיה. הרעהיה אינה אומרת את התיאור לדוד אלא אומרת אותו לבנות ירושלים. אפשר שאין זה ראוי שהרעהיה תפנה לדוד, בין אם מדובר בפער בין המעמדות ובין אם משום צניעותה. גם ברובד הנמשל, הדוד יכול לתאר את הרעהיה ממקומו, אך הרעהיה רק יכולה לתאר בפני אחרים כיצד היא רואה אותו, אך אין ראוי שתתאר אותו בפניו. בניגוד לתיאור של הדוד את הרעהיה שהתיאור הוא לשם התיאור, התיאור של הרעהיה הוא פונקציונלי - תיאור שנועד לזיהוי "אם תִּמְצְאוּ אֶת דּוֹדִי" [ה, ח] ולא תיאור של עצמותו.

נתבונן בתיאור שמופיע בפרק ו' [ד–ט]:

(ד) יָפָה אֶת רַעֲיָתִי כְתָרְצָה נְאוּהָ כִירוּשָׁלַם אֵימָה כְּנִדְגָלוֹת: (ה) הֶסְכִּי עֵינַיךָ מִנְגְדֵי שְׁהֶם הִרְהִיבֵנִי שְׁעָרָךְ כְּעֶדֶר הָעֵזִים שְׁגָלְשׁוּ מִן הַגְּלָעָד: (ו) שְׁנִיךָ כְּעֶדֶר הָרְחִלִּים שְׁעָלוּ מִן הָרְחִצָּה שְׁכָלֶם מִתְאַיִמוֹת וְשִׁכְלָה אֵין בָּהֶם: (ז) כְּפִלַח הָרְמוֹן רִקְתָּךְ מִבְּעַד לְצַמְתָּךְ: (ח) שְׁשִׁים הֶמָּה מְלָכּוֹת וְשִׁמְנִים פִּילִגְשִׁים וְעֵלְמוֹת אֵין מִסְפָּר: (ט) אַחַת הִיא יוֹנְתִי תַמְתִּי אַחַת הִיא לְאַמָּה בְּרָה הִיא לְיֹלְדָתָהּ רְאוּהָ כְּנֹת וְיֹאשְׁרוּהָ מְלָכּוֹת וּפִילִגְשִׁים וְיִהְלִיּוּהָ.

תיאור זה מזכיר את התיאור הראשון - שערך, שיניך, כפלח הרימון. פתיחת השיר שונה מהפתיחה של פרק ד', הפתיחה שמופיעה אצלנו: "יָפָה אֶת רַעֲיָתִי כְתָרְצָה נְאוּהָ כִירוּשָׁלַם אֵימָה כְּנִדְגָלוֹת", חסרה בפרק ד'. כמו כן, סוף השיר שלנו לא נזכר בפרק ד'. בפרק ז' נוספו תיאורי מלכות. תרצה הייתה בשלב מסוים עיר הבירה של ממלכת ישראל. כנראה שיש גם רמז בשם 'תרצה' מלשון ריצוי ורצון.

הבדל נוסף הוא שבתיאור זה מוזכרות המלכות והפלגשות. יש שתי נקודות בשינויים אלו. ראשית, יש היבט מלכותי בשינויים אלו. אין זה רק תיאור פשוט של יופי ושל רושם, אלא גם היבט של מלוכה. הסיבה היא - "אַחַת הִיא יוֹנְתִי תַמְתִּי" לא רק היופי נמצא במוקד אלא גם היחידות. השיר עובר מתיאור של יופי עצמו אל ייחוד. עיר בירה אינה רק העיר היפה ביותר, אלא העיר הנבחרת, היחידה שנבחרה, וכשם שיש עיר נבחרת כך יש גם רעהיה אחת שנבחרה.

התיאור הרביעי מופיע בפרק ז' [א–ו]:

(א) שובי שובי השולמית שובי שובי וְנַחֲזֶה בָךְ מֵהַ תִּחְזוּ בְשׁוֹלְמִית כְּמַחֲלַת הַמַּחְנִים: (ב)
מֵהַ יָפוּ פְעָמֶיךָ בְּנֹעָלִים בַּת נְדִיב חֲמוּקֵי יְרֵכֶיךָ כְּמוֹ חֲלָאִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמֵן: (ג) שָׁרְרָךְ אֲנִי
הַסֵּהר אֶל יַחֲסֵר הַמְּזֹג בְּטֶגֶף עֲרַמַת חֲטִים סוּגָה בְּשׁוֹשְׁנִים: (ד) שְׁנֵי שְׂדֵיךָ כְּשְׁנֵי עֲפָרִים תְּאָמֵי
צְבִיָּה: (ה) צְוָאֲרֶךְ כְּמַגִּדֵל הַשֶּׁן עֵינֶיךָ בְּרִכּוֹת בְּחֻשְׁבוֹן עַל שַׁעַר בַּת רַבִּים אֲפָךְ כְּמַגִּדֵל הַלְּבָנוֹן
צוּפָה פְּנֵי דְמָשֶׁק: (ו) רֵאשֶׁךְ עָלֶיךָ כְּכַרְמֵל וְדַלֵּת רֵאשֶׁךְ כְּאַרְגָּמָן מִלֶּךָ אֲסוּר בְּרֵהֶטִים:

ישנו הבדל בולט ומרכזי בין תיאור זה לבין שאר התיאורים. בשאר התיאורים מתחילים מלמעלה למטה, ואילו כאן זה המקום היחיד שמתחיל מלמטה למעלה - רגליים, ירכים וכו'. מה משמעות השינוי? פירוש אחד תלוי בפסוק הראשון. ככל הנראה מדובר על ריקוד ומחול, והיא מתוארת כעלמה שרוקדת, ולכן מתחילים בתיאור הרגלים. פירוש נוסף מציע רש"י:

קילוסו של הקב"ה ישראל מקלסין אותו מלמעלה למטה מתחילין מראשו כתם פז ויורדין ובאין עד שוקיו עמוד שש לפי שהן באין לרצותו להוריד שכינתו מן העליונים לתחתונים והוא מונה קילוסם מלמטה למעלה מה יפו פעמיך הם הרגלים ומונה והולך עד ראשך עליך ככרמל עד שהוא בא למושכה אליו.

פירוש זה נותן משמעות רוחנית לשינוי הסדר. יש פירוש נוסף של השפת אמת בשם סבו, שמדבר על המתח שבין פעולת הרגל שהיא התקדמות לבין הנעלים שמסמלים את הצמצום, את ההגבלה של התנועה. המתח בין הרצון להתקרב ולפרוץ החוצה לבין ההגבלה, וזהו השבח של ישראל להתרוצץ בין שתי התנועות.